

UMAVIYLAR XALIFALIGINING TASHQI SIYOSATI VA HARBIY YURISHLARI YO‘NALISHLARI

Norboboyeva Gulasal Baxriyor qizi

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti magistranti

E-mail: gulasalnorboboyeva7@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20759230>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Umaviylar xalifaligining tashqi siyosati, hududiy kengayish strategiyasi va harbiy yurishlari tarixiy jarayon sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqotda xalifalikning Vizantiya imperiyasi, Shimoliy Afrika, Andalusiya, Xuroson va Movarounnahr yo‘nalishlaridagi siyosiy-harbiy faoliyati yoritiladi. Umaviylar davrida tashqi siyosat faqat fathlar bilan cheklanmay, chegara hududlarini nazorat qilish, savdo yo‘llarini qo‘lga olish, mahalliy hukmdorlar bilan murosa va shartnomalar tuzish, harbiy-ma‘muriy boshqaruvni mustahkamlash kabi omillar bilan ham bog‘liq bo‘lgan. Maqolada tarixiy, qiyosiy va manbashunoslik yondashuvlari asosida Umaviylar tashqi siyosatining islom davlatchiligi taraqqiyotidagi o‘rni ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Umaviylar xalifaligi, tashqi siyosat, harbiy yurishlar, Vizantiya, Movarounnahr, Xuroson, Shimoliy Afrika, Andalusiya, Qutayba ibn Muslim, diplomatik aloqalar.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ И ВОЕННЫХ ПОХОДОВ ОМЕЙЯДСКОГО ХАЛИФАТА

Аннотация. В статье рассматриваются внешняя политика, стратегия территориального расширения и военные походы Омейядского халифата как важный исторический процесс. Особое внимание уделяется политико-военной деятельности халифата в отношениях с Византийской империей, Северной Африкой, Андалусией, Хорасаном и Мавераннахром. В период Омейядов внешняя политика не ограничивалась только завоеваниями, а была связана с контролем приграничных территорий, овладением торговыми путями, заключением соглашений с местными правителями и укреплением военно-административного управления. На основе исторического, сравнительного и источниковедческого подходов раскрывается значение внешней политики Омейядов в развитии исламской государственности.

Ключевые слова: Омейядский халифат, внешняя политика, военные походы, Византия, Мавераннахр, Хорасан, Северная Африка, Андалусия, Кутейба ибн Муслим, дипломатические связи.

MAIN DIRECTIONS OF THE FOREIGN POLICY AND MILITARY CAMPAIGNS OF THE Umayyad CALIPHATE

Abstract. This article analyzes the foreign policy, territorial expansion strategy and military campaigns of the Umayyad Caliphate as a significant historical process. The study focuses on the political and military activities of the caliphate in relation to the Byzantine Empire, North Africa, al-Andalus, Khurasan and Transoxiana. During the Umayyad period, foreign policy was not limited to conquests; it was also connected with the control of frontier regions, domination over trade routes, agreements with local rulers and the strengthening of military-administrative governance. Using historical, comparative and source-based approaches, the article reveals the role of Umayyad foreign policy in the development of Islamic statehood.

Keywords: Umayyad Caliphate, foreign policy, military campaigns, Byzantium, Transoxiana, Khurasan, North Africa, al-Andalus, Qutayba ibn Muslim, diplomatic relations.

Kirish. Umaviylar xalifaligi islom tarixida ilk yirik sulolaviy imperiya sifatida alohida o‘rin egallaydi. 661-yilda Muoviya ibn Abu Sufyon hokimiyatni qo‘lga olgach, xalifalik markazi Damashqqa ko‘chirildi va davlat boshqaruvida yangi siyosiy yo‘nalish shakllandi. Bu davrda xalifalik faqat Arabiston yarimoroli yoki Yaqin Sharq doirasida qolib ketmadi, balki G‘arbda Atlantika okeani sohillari va Iberiya yarimorolidan Sharqda Movarounnahr hamda Sind vodiysigacha cho‘zilgan ulkan hududni qamrab oldi.

Umaviylar tashqi siyosati ko‘p yo‘nalishli xususiyatga ega edi. Bir tomondan, xalifalik Vizantiya imperiyasi bilan uzoq davom etgan harbiy-siyosiy raqobat olib bordi. Ikkinchi tomondan, Shimoliy Afrika va Andalusiya yo‘nalishidagi yurishlar orqali O‘rta yer dengizi g‘arbiy qismida yangi siyosiy makon shakllantirildi. Sharqda esa Xuroson va Movarounnahr xalifalik tashqi siyosatining muhim strategik hududiga aylandi. Bu jarayonlar Umaviylar davlatining harbiy qudrati, ma‘muriy boshqaruvi, iqtisodiy manfaatlari va diplomatik tajribasi bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan.

Tadqiqotning maqsadi Umaviylar xalifaligining tashqi siyosatini asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha tahlil qilish, harbiy yurishlar va diplomatik aloqalarning tarixiy ahamiyatini ochib berishdan iborat. Maqolada tarixiylik, qiyosiy tahlil, muammoviy yondashuv va manbashunoslik tahlili usullaridan foydalanildi.

Asosiy qism. Umaviylar tashqi siyosatining shakllanishida Muoviya ibn Abu Sufyon davri muhim bosqich bo‘ldi. U Damashqni siyosiy markazga aylantirib, Vizantiya bilan chegaradosh Suriya harbiy-ma‘muriy tajribasidan keng foydalandi. Muoviya davrida xalifalikning g‘arbiy va shimoliy chegaralarida harbiy harakatlar kuchayib, Vizantiya bilan dengiz va quruqlik yo‘nalishidagi kurashlar davlat tashqi siyosatining asosiy yo‘nalishlaridan biriga aylandi [1, 82-b.]. Bu siyosat xalifalikning O‘rta yer dengizi hududida faol harakat qilishiga, dengiz floti imkoniyatlaridan foydalanishiga va Konstantinopol yo‘nalishida bosim o‘tkazishiga zamin yaratdi.

Vizantiya bilan munosabatlar Umaviylar tashqi siyosatida doimiy raqobat va chegaraviy to‘qnashuvlar ko‘rinishida namoyon bo‘ldi. 674–678-yillardagi Konstantinopolga yurishlar xalifalikning Vizantiya poytaxtiga bevosita tahdid solish darajasiga yetganini ko‘rsatadi. Biroq Vizantiya mudofaa tizimi, dengizdagi ustunlik va harbiy texnologiyalar Umaviylar uchun jiddiy to‘siq bo‘ldi. Bu holat xalifalik tashqi siyosatida faqat kengayish emas, balki chegara hududlarida uzoq muddatli harbiy-siyosiy muvozanat saqlash zaruratini ham yuzaga keltirdi [2, 47–53-b.].

Abd al-Malik ibn Marvon va Valid ibn Abd al-Malik davrida Umaviylar tashqi siyosati yanada tizimli tus oldi. Markaziy hokimiyatning mustahkamlanishi, arab tilining davlat boshqaruvida keng joriy etilishi, yagona tanga tizimi va devonlarning tartibga solinishi tashqi yurishlar uchun ichki siyosiy tayanch yaratdi [2, 55–60-b.]. Harbiy yurishlarning muvaffaqiyati davlatning moliyaviy va ma‘muriy imkoniyatlari bilan bevosita bog‘liq edi. Shu sababli Umaviylar davrida tashqi siyosat markazlashgan boshqaruv, soliq tizimi va harbiy-ma‘muriy nazorat bilan uyg‘un holda olib borildi.

Shimoliy Afrika yo‘nalishi Umaviylar tashqi siyosatida alohida ahamiyat kasb etdi. Bu hudud Vizantiya ta‘siri, mahalliy berber qabilalari va O‘rta yer dengizi savdo yo‘llari kesishgan mintaqaga bo‘lgani uchun xalifalik uchun strategik ahamiyatga ega edi. Uqba ibn Nofe, Hasan ibn Nu‘mon va Musa ibn Nusayr faoliyati natijasida Shimoliy Afrika xalifalik siyosiy doirasiga kiritildi. Bu jarayon

faqat harbiy bosib olish shaklida kechmadi; mahalliy qabilalar bilan kelishuvlar, diniy-siyosiy integratsiya va yangi garnizon shaharlarning shakllanishi ham muhim o'rin tutdi [4, 305–318-b.].

Shimoliy Afrikadagi harbiy-siyosiy tayanch Andalusiyaga yurish uchun asos bo'ldi. 711-yilda Tariq ibn Ziyod boshchiligidagi qo'shin Iberiya yarimoroliga o'tdi va qisqa vaqt ichida vestgotlar davlatining asosiy markazlari egallandi. Andalusiyaning xalifalik ta'sir doirasiga kirishi Umaviylar tashqi siyosatining eng yirik natijalaridan biri bo'ldi. Bu voqea islom sivilizatsiyasining Yevropa hududiga kirib borishi, O'rta yer dengizi g'arbiy qismida yangi siyosiy va madaniy muhit shakllanishi bilan bog'liq edi [7, 108–112-b.].

Sharqiy yo'nalishda Xuroson va Movarounnahr Umaviylar tashqi siyosatining eng murakkab maydonlaridan biri bo'ldi. Xuroson noibligi xalifalikning sharqiy yurishlari uchun harbiy-ma'muriy tayanch vazifasini bajardi. Bu hudud orqali arab qo'shinlari Amudaryodan narigi yerlarga, ya'ni Sug'd, Buxoro, Samarqand, Xorazm va Farg'ona tomonga harakat qildi. Movarounnahrda qadimiy shahar madaniyati, mahalliy hukmdorlar, savdo elitalari va turli diniy muhit mavjud bo'lgani uchun Umaviylar siyosati bu yerda murakkab ko'rinish oldi [6, 178–183-b.].

Qutayba ibn Muslim faoliyati Umaviylarning Movarounnahrdagi tashqi siyosatini belgilagan asosiy omillardan biri bo'ldi. U 705–715-yillar davomida Buxoro, Xorazm, Samarqand va boshqa hududlarga yurishlar uyushtirib, xalifalikning sharqiy chegaralarini kengaytirdi. Qutaybaning siyosati faqat harbiy kuch ishlatishga asoslanmagan; u ayrim mahalliy hukmdorlar bilan shartnomalar tuzgan, soliq va tovon tartibini joriy qilgan, strategik shaharlarda arab garnizonlarini joylashtirgan [3, 173–206-b.]. Bu holat Umaviylar tashqi siyosatining diplomatik va ma'muriy jihatlari ham kuchli bo'lganini ko'rsatadi.

Buxoro va Samarqand misolida Umaviylar siyosatining murakkabligi yanada yaqqol ko'rinadi. Narshaxiy ma'lumotlarida Buxoro atrofidagi siyosiy vaziyat, mahalliy hukmdorlar bilan munosabatlar, shahar aholisi va arab ma'muriyati o'rtasidagi aloqalar haqida muhim ma'lumotlar keltiriladi [5, 40–65-b.]. Mahalliy siyosiy kuchlarning bir qismi xalifalik bilan kelishuvga intilgan bo'lsa, ayrim hududlarda qarshilik harakatlari davom etgan. Bu holat Movarounnahrda tashqi siyosatning harbiy bosim, diplomatik kelishuv va iqtisodiy majburiyatlar orqali olib borilganini ko'rsatadi.

Umaviylar tashqi siyosatida savdo yo'llari ustidan nazorat masalasi ham muhim edi. Movarounnahr Buyuk ipak yo'li tarmoqlari kesishgan hudud bo'lgani sababli xalifalik uchun faqat harbiy emas, iqtisodiy ahamiyat ham kasb etgan. Sug'd savdogarlari, Buxoro va Samarqand kabi markazlar orqali Xitoy, Turk xoqonliklari, Eron va Yaqin Sharq o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar davom etgan. Xalifalikning bu hududga kirib borishi savdo yo'llari xavfsizligi, boj-soliq tizimi va siyosiy ta'sirni kengaytirish bilan chambarchas bog'liq edi [6, 184–190-b.].

Tashqi siyosatning yana bir jihati turli sivilizatsiyalar bilan munosabatlarda namoyon bo'ldi. Umaviylar Vizantiya, turkiy siyosiy birliklar, mahalliy eroniy hukmdorlar va Shimoliy Afrikadagi qabilaviy kuchlar bilan turli darajadagi aloqalar olib bordi. Bu aloqalar ba'zan ochiq harbiy to'qnashuv, ba'zan sulh, ba'zan esa soliq va tovon munosabatlari shaklida kechdi. Xalifalikning keng hududlarda bir xil uslubda siyosat yurita olmasligi uning tashqi siyosatini moslashuvchan bo'lishga majbur qildi [9, 152–163-b.].

Umaviylar tashqi siyosatining kuchli tomoni harbiy tashabbuskorlik, markazlashgan boshqaruvga tayangan ekspansiya va strategik hududlarni egallash bilan bog'liq edi. Biroq bu siyosatning zaif jihatlari ham mavjud bo'lgan. Chekka viloyatlarni uzoq muddat nazorat qilish, mahalliy aholining noroziligi, arab va mavoliy o'rtasidagi ijtimoiy tafovutlar, harbiy xarajatlarning ortishi davlat barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Hishom ibn Abd al-Malik davriga kelib tashqi

kengayish sur'ati pasaydi, chegara hududlarida qarshilik kuchaydi va xalifalik ichki inqiroz alomatlarini boshdan kechira boshladi [8, 182–210-b.].

Tashqi siyosat natijasida Umaviylar xalifaligi tarixiy jihatdan ulkan hududni birlashtirgan imperiyaga aylandi. Uning siyosiy ta'siri G'arbda Andalusiyadan Sharqda Movarounnahr gacha yetib bordi. Bu hududlarda islom dini, arab tili, yangi ma'muriy boshqaruv shakllari va madaniy aloqalar kengaydi. Shu bilan birga, har bir mintaqada mahalliy an'analar saqlanib qoldi va xalifalik siyosati ular bilan hisoblashishga majbur bo'ldi. Bu jarayon Umaviylar tashqi siyosatini bir yoqlama harbiy yurishlar tizimi sifatida emas, keng qamrovli geosiyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayon sifatida baholash zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa. Umaviylar xalifaligining tashqi siyosati islom tarixida keng hududiy kengayish, harbiy-ma'muriy boshqaruv va diplomatik moslashuv jarayonlari bilan ajralib turadi. Vizantiya bilan uzoq davom etgan raqobat, Shimoliy Afrika va Andalusiya yo'nalishidagi yurishlar, Xuroson va Movarounnahrda siyosiy-harbiy harakatlar xalifalikni o'z davrining yirik imperiyalaridan biriga aylantirdi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Umaviylar tashqi siyosati faqat yangi yerlarni egallashga qaratilmagan. Unda savdo yo'llarini nazorat qilish, chegara hududlarida harbiy tayanchlar yaratish, mahalliy hukmdorlar bilan kelishuvlar tuzish, soliq va tovon tizimini yo'lga qo'yish kabi omillar ham muhim o'rin tutgan. Movarounnahr misolida bu siyosatning murakkabligi aniq ko'rinadi: harbiy yurishlar mahalliy siyosiy kuchlar bilan murosa, iqtisodiy manfaat va boshqaruv tizimini moslashtirish bilan birga kechgan. Umaviylar davridagi tashqi siyosiy tajriba keyingi musulmon davlatlari uchun muhim tarixiy maktab bo'lib xizmat qildi. Bu tajriba markazlashgan boshqaruv, harbiy salohiyat, diplomatik moslashuv va hududiy integratsiyaning o'zaro bog'liqligini namoyon etdi. Shu sababli Umaviylar xalifaligining tashqi siyosatini o'rganish islom davlatchiligi tarixi, Markaziy Osiyo tarixiy jarayonlari va o'rta asr geosiyosatini chuqur anglashda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Kennedy H. The Prophet and the Age of the Caliphates: The Islamic Near East from the Sixth to the Eleventh Century. 3rd ed. London–New York: Routledge, 2015.
2. Hawting G. R. The First Dynasty of Islam: The Umayyad Caliphate AD 661–750. 2nd ed. London–New York: Routledge, 2000.
3. Al-Tabari. The History of al-Ṭabarī. Vol. 23: The Zenith of the Marwanid House. Translated and annotated by Martin Hinds. Albany: State University of New York Press, 1990.
4. Al-Baladhuri A. ibn Y. The Origins of the Islamic State. Vol. 1. Translated by Philip Khuri Hitti. New York: Columbia University Press, 1916.
5. Narshakhi M. ibn J. The History of Bukhara. Translated from a Persian abridgment of the Arabic original by R. N. Frye. Cambridge, Mass.: The Mediaeval Academy of America, 1954.
6. Frye R. N. The Heritage of Central Asia: From Antiquity to the Turkish Expansion. Princeton: Markus Wiener Publishers, 1996.
7. Gibb H. A. R. The Arab Conquests in Central Asia. London: The Royal Asiatic Society, 1923.
8. Blankinship Kh. Y. The End of the Jihad State: The Reign of Hisham Ibn Abd al-Malik and the Collapse of the Umayyads. Albany: State University of New York Press, 1994.
9. Wellhausen J. The Arab Kingdom and Its Fall. Translated by M. G. Weir. Calcutta: University of Calcutta, 1927.
10. Donner F. M. The Early Islamic Conquests. Princeton: Princeton University Press, 1981.

